

Konference ve Wannsee a známka pro ghetto Terezín

Letos uplynulo 80 let od konference konané v berlínském předměstí Wannsee, na níž byl nacistickými představiteli zpečetěn osud milionů evropských Židů. V té době už německý režim opustil plán, že Židy je třeba ozebračit a vyhnat z Německa a jím okupovaných území. Po útoku na SSSR namísto toho započalo jejich masové zabíjení a ve Wannsee byl 20. ledna 1942 během půldruhé hodiny dohodnut a definován cíl „konečného řešení židovské otázky“ – vyvraždit je.¹⁾

FRANTIŠEK BENEŠ – MICHAL HAUZR

Tato zločinná politika a praxe byla později nazvána *holokaust* nebo také *šoa*²⁾ a jejím důsledkem byly miliony mrtvých Židů a obrovské materiální škody. Méně viditelným, ale samozřejmě rovněž tragickým důsledkem byly zničené osudy i těch nemnoha přeživších, traumata provázející je po zbytek života, a mnohdy nejen je, ale i jejich rodiny a potomky, a to i desítky let po konci druhé světové války...

„Na území dnešní České republiky žilo počátkem okupace přibližně 120 000 osob, které postihlo nacistické protizidovské zákonodárství. Tito lidé měli až do ustavení protektorátu stejná práva jako ostatní občané Československé republiky, těšili se z její demokracie, přispívali k její kultivaci a rozvoji země. Stačilo však několik okupačních nařízení a z Židů se staly bytosti druhého řádu. Nebyli to již občané, protože jejich status měl být jen s karikaturou občanství málo společného, a nacisté k nim nepřistupovali ani jako k lidem. Židé se jim stali 'podlidmi'. Na šest milionů Židů z celé Evropy bylo za druhé světové války zavražděno. Mezi nimi 270 000 z předválečného Československa a ze samotných Čech a Moravy téměř 80 000.“³⁾

Protižidovská opatření v protektorátu

Jedním z prvních opatření říšského protektora bylo zavedení základních kritérií říšských protizidovských zákonů, přijatých na „Říšském sjezdu svobody“ NSDAP v Norimberku 15. 9. 1935, na protektorátním území. Zákon o říšském občanství, který zaváděl definici Žida a židovského míšenec a zbavoval je plnoprávného říšského občanství, a zákon o ochraně německé krve a německé cti, který zakazoval zejména sňatky a mimomanželský styk Židů se státními příslušníky „německé nebo druhově příbuzné krve“, byly včleněny do vydávaných protektorátních nařízení v majetkoprávní, veřejnoprávní a občanskoprávní oblasti.

Nařízení říšského protektora Neuratha o židovském majetku z 21. 6. 1939 zavedlo dosazení árijského vede-

ní, tzv. nucenou správu, do židovských podniků, definovaných podle kritérií židovství ve smyslu norimberských zákonů. Obdobně byly upraveny majetkoprávní vztahy k nemovitostem, cenným papírům a dalším hospodářským a majetkovým vazbám protektorátního židovského obyvatelstva. Počátkem roku 1940 byla zahájena konečná likvidace židovských podniků a jejich převedení do nežidovských, respektive německých rukou.

V souladu s norimberskými zákony bylo 24. 4. 1940 vyhlášeno vládní nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě. Pro Židy znamenalo dovršení postupné ztráty pracovních míst, zákaz soukromé praxe v mnoha oborech a vyloučení z veřejného, kulturního, společenského a spolkového života. V důsledku tohoto a následných protižidovských opatření nesměli Židé pracovat jako učitelé, soudci, redaktoři, v bankovníctví, dopravě, poště, zdravotnictví aj., ani vykonávat soukromé praxe pro nežidovské klienty. V první polovině roku 1940 tím vrcholilo odstraňování židovské populace z hospodářského a veřejného života, které se postupnými kroky připravovalo od počátku okupace.

Prováděcí pokyny k vládnímu nařízení č. 136/1940 Sb., uveřejněné v poštovním věstníku ze dne 30. 9. 1940, obsahovaly mimo jiné i následující vysvětlení: „Žid ve smyslu tohoto nařízení jest a) kdo pochází od nejméně tří podle rasy úplně židovských prarodičů, přičemž za úplně židovského se považuje prarodič bez dalších předpokladů, jestliže přísluší nebo příslušel k židovské náboženské společnosti; b) za Žida se považuje též židovský míšenec, pocházející od dvou úplně židovských prarodičů, který 1) dne 16. 9. 1935 náležel k židovské náboženské společnosti nebo po tomto dni do ní jest přijat, 2) který dne 16. 9. 1935 byl v manželství se Židem nebo s ním po tomto dni do manželství vstoupí, 3) který pochází z manželství se Židem uzavřeného po dni 17. 9. 1935, 4) který pochází z nemanželského styku se Židem a byl narozen jako nemanželský po dni 31. 7. 1936. Prarodiči se rozumí děd a bába ze strany otce i matky.“

Seznam protižidovských opatření se v průběhu krátké doby neustále rozšiřoval, a to v mnoha oblastech života. V oboru pošty a telekomunikací bylo v září 1939 vydáno nařízení o odebrání rozhlasových přijímačů Židům, v lednu 1941 byli vyloučeni z telefonního provozu, v srpnu 1941 bylo židovské obyvatelstvo omezeno i ve styku s poštovními úřady. Odbavování Židů u poštovních přepážek bylo ve Velké Praze a v jiných městech s více poštovními úřady omezeno na jeden malý poštovní úřad, umístěný v postranní ulici, a to na odpoledne do 17 hodin.

¹⁾ Protokol z jednání konference ve Wannsee je dostupný např. na www.holocaust.cz a přečíst jej lze doporučit každému, kdo by choval sebemenší iluze o tom, jak by se nacisté chovali po německém vítězství i ke Slovanům, tedy příslušníkům další „méněcenné rasy“.

²⁾ Holokaust (z řečtiny zápalná oběť, úplné zničení, v angličtině katastrofa); šoa (z hebrejštiny záhuba). V širším smyslu je výraz holokaust používán i pro označení perzekuce všech etnických, náboženských a politických skupin. V našem článku je tedy namísto spíše výraz šoa, používaný pro nacistickou genocidu Židů.

³⁾ Leo Pavlát, ředitel Židovského muzea, v úvodu k 1. vydání monografie *Pošta v ghettu Terezín*.

Řada omezení se projevila i v našem oboru – filatelii. Židé se nesměli zúčastňovat spolkového života, byl jim zapovězen přístup na schůzky a burzy, a v únoru 1941 vstoupila v platnost povinnost, aby Židé uložili do bankovní úschovy své sbírky známek a celistvostí (šlo o eufemismus zakrývajícím fakt, že jim tyto sbírky byly ve skutečnosti zabaveny).

POVINNOST ŽIDŮ VLOŽITI DO ÚSCHOVY SBÍRKY ZNÁMEK A CELISTVOSTÍ.

Podle vyhlášky ministerstva financí (revisního odboru) ze dne 5. února 1941, čj. 51.919/41-VI. jsou Židé, židovské podniky a židovská osobní sdružení povinni vložit do úschovy devizových bank nebo peněžních ústavů, zmocněných k vedení vázaných židovských účtů, nejpozději do 15. března 1941 sbírky známek a celistvostí, které se v den účinnosti této vyhlášky nalézají v jejich vlastnictví, spolum vlastnictví nebo držbě. Úschovou není povinen, kdo do 15. března 1941 požádá ministerstvo financí (revisní odbor) o povolení ke zřízení své sbírky, při čemž jest zřízení provést do 6 týdnů po udělení povolení.

V protektorátu vyvrcholila perzekuce Židů na podzim roku 1941 zahájením jejich deportací do ghetta a vyhlazovacích táborů. 16. 10. odjel první z pěti transportů do ghetta v Lodži. Po něm následovaly transporty 21., 26. a 31. října⁴⁾ a 3. listopadu, kterými bylo deportováno celkem 5 000 osob. 16. listopadu odjel transport do ghetta v Minsku. Od konce listopadu 1941 začaly deportace do ghetta v Terezíně.

Ghetto Terezín

„Židovské sídliště“ v Terezíně nacisté zřídili jako zásterku zakrývajícím jejich skutečné úmysly. Veřejnosti bylo popisováno jako „lázeňské město“ s židovskou samosprávou, sloužícím k bezpečnému životu Židů před jejich přemístěním do dosud jen slabě obydlených končin na Východě, kde budou moci svobodně pracovat a žít. Ve skutečnosti bylo především přístupnou stanicí do vyhlazovacích táborů, kde pak vyhasly životy naprosté většiny těch, kdo terezínským ghettem jako vězni prošli. I samo ghetto však mělo od počátku decimální účel – životní podmínky v něm měly přispět k rychlému vymírání židovské populace bez násilného zásahu.

Ke spolupráci při vzniku ghetta v Terezíně a organizování deportací byla přinucena Židovská náboženská obec v Praze (ŽNO), do jejíž úřední pravomoci patřili od 5. 3. 1940 všichni protektorátní Židé i původně samostatné mimopražské Židovské náboženské obce. Tyto obce v průběhu let postupně zanikly nebo byly od 27. 3. 1942 připojeny k pražské obci jako její pobočky.

⁴⁾ Tímto transportem byl odvezen i Bohumil Wurm (1884), majitel a stavebník domu v pražské Klimentské ulici č. 6, v němž nyní sídlí Dům filatelie Profil. Pobyt v ložiském ghettu nepřežil.

Na sklonku léta 1941 bylo při ŽNO v Praze zřízeno oddělení G pro vyhledání vhodné lokality a přípravu jednoho nebo více ghetta na protektorátním území. Většina židovských představitelů, zejména vedoucí oddělení G ŽNO v Praze Otto Zucker a jeho zástupce Jakob Edelstein, viděla ve zřízení samosprávného židovského ghetta záchranu před deportací na východ a možnost přežití židovské populace uvnitř protektorátního území. Edelstein prosazoval myšlenku vytvořit ghetto při velkých průmyslových aglomeracích a ze židovského obyvatelstva lacinou, ale především nepostradatelnou pracovní sílu pro válečné hospodářství. Oddělení G ŽNO předkládalo studie o soustředění židovských obyvatel na předměstích Prahy a Brna, právě pro možnost pracovních míst, nebo v malých městech jako byla Stará Boleslav, Nový Bydžov, Český Brod, Boskovice a řada dalších míst v Čechách a na Moravě, kde mělo být zřízeno druhé sídliště. Terezín v těchto studiích nebyl uváděn, pravděpodobně kvůli posádce wehrmachtu, která zde sídlila.

Nacisté však s pracovním nasazením židovských sil nikdy nepočítali. Prvotní, ke konci války nuceně změněné rozhodnutí Hitlera a dalších činitelů bylo nepoužívat židovské obyvatele ve větší míře v pracovním procesu na území říše, tj. v Německu, Východní Marce (bývalém Rakousku) a Sudetech. Masové nasazení Židů v protektorátním průmyslu nezamýšlel ani zastupující říšský protektor Heydrich, od července 1941 pověřený vyřešením židovské otázky v prostoru německého vlivu.

10. 10. 1941 se v Praze konala rozhodující porada vedoucích nacistických představitelů, jejíž výsledek definitivně určil budoucí osud protektorátních Židů. Plánované ghetto v Terezíně mělo být důležitou součástí nacistického protizidovského protektorátního programu. Jednání, jemuž byli přítomni Heydrich, Frank, Eichmann a další činitelé činitelů, bylo „svoláno, aby se projednala opatření nutná pro řešení židovské otázky nejdříve v protektorátu a částečně i v Říši a stanovila linie protektorátního tisku pro publikaci v příštích dnech“. O zřízení ghetta zápis z jednání uváděl: „V úvahu přichází jen trochu odlehlelé předměstí (nikdy ne část vnitřního města, to se neosvědčilo) nebo malé město či vesnice s nepatrným průmyslem. Vystěhování začne ve velkých městech, Židé bydlící na venkově budou nuceně převezeni. Z hlediska dohledu a zásobování je účelnější vytvořit jen dvě ghetta – jedno v Čechách a druhé na Moravě, rozlišená na pracovní a zabezpečovací tábory. Pro Židy je možné vytvořit řadu pracovních příležitostí zhotovováním malých předmětů bez strojového parku, například dřeváky a pleteniny ze slámy pro wehrmacht na severu apod. Rada starších bude tyto výrobky shromažďovat a dostane za ně nepatrné množství potravin s vypočítaným minimem vitamínů atd. Částečně mohou malá komanda kvalifikovaných sil pracovat pod dohledem i mimo ghetto. Na Moravě lze rozšířit jednu malou židovskou vesnici na ghetto a nebudou s tím žádné potíže. V Čechách by bylo nejlepší převzít prostřednictvím Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze Terezín. Po evakuaci z tohoto dočasného sběrného tábora (přičemž Židé

budou již silně zdecimováni) na východ by mohlo být území přebudováno na příkladně německé sídliště. Finanční prostředky na koupi území jsou k dispozici a byly by i dobře investovány, protože tamní půda je výborná pro pěstování zeleniny. Říšskému vůdci SS se proto navrhuje přednést a prosadit na poradě s novým vojenským velitelem v protektorátu Toussaintem, aby oddíly wehrmachtu, které jsou dosud v Terezíně (jde jen o nepatrné jednotky), byly přeloženy k jiným posádkám. Tak si bude české obyvatelstvo, které pro ně převážně pracuje, nuceno hledat zaměstnání jinde. Bude nutné zvážit, zda by se stažení českého obyvatelstva z Terezína nedalo uspišit tím, že by se částečně převzaly náklady na odsun. Peníze lze snadno získat prodejem přebytných zásob z domácností Židů. Při dobrovolném odchodu českého obyvatelstva by se uvolněním židovských bytů získaly byty stejné velikosti, jaké měly rodiny v Terezíně. Tyto ústupky by se musely udělat kvůli české mentalitě – na rozdíl od Generální gubernie. Rodiny, které by nepřistoupily na dobrovolné vystěhování, by se eventuálně mohly ponechat na místě pod podmínkou, že se přizpůsobí poměrům v ghettu.⁹⁾ Přesídlení Židů nepotrvá dlouho, každý den mohou dva až tři vlaky přepravit vždy po 1 000 osobách. Přesídlení se bude řídit zákony evakuace. Dle osvědčené metody si může každý vzít s sebou do 50 kg neuzavřeného zavazadla a v našem zájmu potraviny na dva až čtyři týdny. Do uprázdněných bytů v Terezíně bude rozdělena sláma, protože postele by zabíraly moc místa. Větší byty v lepších domech budou určeny pouze pro německou správu ghetta, radu starších, potravinové kanceláře a v neposlední řadě pro hlídkovou službu. Nutná je péče o to, aby se případné nemoci z ghetta nemohly šířit do okolí, a zvláštní dohled bude potřebovat kanalizace, aby splašky do Ohře neohrožovaly Sudety. Židé nesmějí být pohřbíváni do země, budou spalováni v místním krematoriu nejmenšího typu, které nebude přístupné veřejnosti.“

Počáteční období ghetta začalo 24. 11. 1941 příjezdem prvního transportu AK I o 342 mužích, kteří měli připravit ghetto pro příjezd dalších protektorátních Židů. Ihned za nimi však začaly přicházet další transporty vězňů.

Díky velmi podrobně vedené evidenci a řadě získaných svědectví je historie terezínského ghetta v letech 1941-45 dobře známa a zmapována, včetně jeho propagandistické role. Ta se neočekávaným způsobem zvýraznila v důsledku ztroskotání německých nadějí na bleskové a vítězné ukončení války a obsazení evropského prostoru až k Uralu. Nacistické vedení se muselo částečně podřídit tlaku západních vlád a mezinárodních organizací, které se o osud deportovaných Židů a zejména o Terezín začaly zajímat, a přistoupit na jednání s Mezinárodním výborem Červeného kříže v Ženevě o inspekci v Terezíně a v některém z východních táborů.

Součástí propagační role ghetta a zastírací taktiky o jeho skutečném účelu bylo rovněž organizování poštovního styku s ním. V terezínském ghettu, koncipovaném utajeně jako průchozí tábor pro protektorátní a přestárlé německé Židy na jejich cestě do vyhlazo-

vacích táborů, byla pošta jako prostředek komunikace s ostatními částmi protektorátu jednou z nejpřísněji sledovaných oblastí. Dochovalo se o tom mnoho dokladů i osobních svědectví, takže badatelé měli a mají možnost tuto oblast prozkoumat. Zřejmě neúplněji je zpracována v monografické práci Pošta v ghettu Terezín autorů F. Beneše a P. Tošnerové (Profil 1996 a Pofis 2004)⁹⁾, z níž tento článek do značné míry čerpá.

MONOGRAFIE ČESKOSLOVENSKÝCH A ČESKÝCH ZNÁMEK A POŠTOVNÍ HISTORIE

11.
DÍL

Pošta v ghettu Terezín

II.
SVAZEK

Vydal POFIS ve spolupráci s Českou poštou, a.s.
Poštovním muzeem a Svazem českých filatelů

Poštovní styk s ghettom (a do jisté míry i v ghettu samotném) z badatelského a sběratelského hlediska zahrnuje řadu výnosů, pokynů, tiskopisů, formulářů, celistvostí a dalších zásilek, členit jej lze na jednotlivá časová údobí, dále geograficky podle místa pobytu odesílatele, resp. adresáta apod. To je ale téma na samostatný článek nebo dokonce seriál článků; my se dnes chceme zaměřit jen na jednu jeho součást – na takzvanou Terezínskou známku.

⁹⁾ Jde o názorný příklad toho, jak nacisté přistupovali k obyvatelům – Židé byli pro ně podlidé a neměli prakticky žádná práva, zatímco Češi byli v této fázi ještě „občané“, s jejichž právy bylo třeba počítat. Nám, kteří jsme zažili komunistickou diktaturu, zní až neuvěřitelně, že neomezený pán nad protektorátem Heydrich si se svými stejně zločinnými kolegy nedokázal poradit s vystěhování českých obyvatel z Terezína (jak by to o pár let později jistě bez rozpaků udělal místní náčelník StB), takže pokud nebudou chtít odejít, nezbyde, než je Terezíně nechat! Ovšem nemylme se, hned po vyvraždění Židů by se do postavení podlidů dostali Češi, a pak by se s nimi nacisté rozhodně nemazali!

⁹⁾ Zájemci se s ní mohou seznámit i na webových stránkách www.frantisekbenes.cz.

Připouštěcí známka pro balíky a balíčky do ghetta v Terezíně

Na rozdíl od samotného poštovního provozu se původních dokladů vážících se k terezínské balíkové připouštěcí známce dochovalo poměrně málo, a navíc řada z nich nebyla veřejnosti po desítky let přístupná.

Znám byl samozřejmě oficiální doklad o zavedení připouštěcích balíkových známek pro Terezín – výnos protektorátní poštovní správy z 5. 7. 1943:

Balíky a balíčky do Theresienstadt.

Úřad „Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren“ dohlíží na poštovní styk Židů umístěných v ghettu Theresienstadt. Aby se omezil balíkový a balíčkový styk, zavádí se s účinností od 10. 7. 1943 pro balíky a balíčky určené Židům v ghettu Theresienstadt zvláštní známka o připuštění podle níže uvedeného vzoru.

Známky o připuštění bude vydávati velitelství tábora Theresienstadt (Lagerkommandantur Theresienstadt des Zentralamtes für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren) v omezeném množství Židům, kteří jsou v ghettu a ti to je mohou zaslati svým rodinným příslušníkům, bydlícím v Protektorátu Čechy a Morava.

Známky o připuštění musejí býti nalepeny u balíků na balíku samém, u balíčků poblíž výplatních známek. V každém případě se musejí oraziti denním razítkem. Protektorátní poštovní úřady smějí podle toho přijímati k dopravě jen ty balíky a balíčky pro Židy v ghettu Theresienstadt, které jsou polepeny známkou o připuštění,

Balíků a balíčků pro Židy v ghettu Theresienstadt, které pocházejí z míst ležících mimo Protektorát Čechy a Morava, se tato úprava netýká. Tyto balíky a balíčky musejí býti opatřeny známkami o připuštění.

(Č. 22.663-I/1 z 5. července 1943.)

Formulace tohoto výnosu byly nepřesné, a to v popisu důvodů zavedení známky i v popisu jejího přidělování i toho, komu může být známka zaslána. Přesto z něj později vycházela řada badatelů a publicistů, čímž nutně docházeli k nesprávným závěrům.

Oficiálně uváděnou regulující funkci připouštěcí terezínské známky podporuje skutečnost, že obdobným způsobem se balíkové a balíčkové zásilky omezovaly v říšské poště, která zavedla balíkový styk ve směru říše – fronty a fronty – říše od 1. 11. 1939. Podávání soukromých balíků a balíčků bylo často z přepravních důvodů zastavováno nebo byl omežován jejich počet a váha a od léta 1942 začal být soukromý

balíkový styk ve směru říše – fronty kvůli přepravním potížím vázán na připouštěcí známku.

Zavedení připouštěcích známek říšské poštou v důsledku skutečných přepravních a provozních potíží však podporuje předpoklad o regulační funkci terezínských připouštěcích známek, uvedené v poštovním věstníku, jen částečně. Jejich zavedení mohlo mít i další, skryté důvody. V roce 1943, v době zavedení připouštěcí známky, narůstal v Terezíně počet vězňů z říše a obsazených území, a úměrně s ním rostl počet balíkových zásilek z mimoprotektorátních oblastí. Bylo by proto logické zavést jejich regulaci přinejmenším také s územím Německa a bývalého Rakouska, tím spíše, že v souladu s nacistickými plány měly deportace protektorátních židovských vězňů z Terezína přes veškeré potíže pokračovat. Toto opatření v poštovním styku s říší by bylo proveditelné.

Nejdůležitějším argumentem proti výhradně regulující funkci terezínské připouštěcí známky je skutečnost, že jejím prostřednictvím byl omežován balíkový provoz na jednom z nejstabilnějších území, kde neprobíhaly otevřené bojové akce a nepočítalo se s výrazným vojenským ohrožením. Železniční doprava a pošta fungovaly normálně, i když část vozového parku byla využita pro potřeby říše a zejména wehrmachtu. Balíkové zásilky určené vězňům v Terezíně, ať z protektorátu, říše nebo ze zahraničí, byly doručovány běžným poštovním provozem a jediné potíže mohlo způsobit zdržení při jejich vykládce z poštovních vagonů na nádraží v Bohušovicích nad Ohří.

Další možný důvod pro zavedení terezínských připouštěcích známek by mohla naznačit časová shoda s některými dalšími novými nařízeními v ghettu. Známky byly zavedeny v červenci 1943 souběžně s pojmenováním ulic v Terezíně, které nahradilo jejich dřívější označování písmeny L a Q. Nové názvy ulic byly s okamžitou platností zavedeny i v poštovním styku. Obě opatření – zavedení známky a názvů ulic – směřovala svým charakterem a posláním ven z Terezína. Zvláště změna adres měla mimo ghetto signalizovat jakousi probíhající pozitivní změnu v charakteru Terezína. Jestliže terezínské připouštěcí známky měly svůj účel, ať už jakýkoli, názvy ulic, stejně jako samoučelné terezínské platidlo, zavedené o dva měsíce dříve, byly propagandistickou akcí určenou světu. Péče věnovaná výtvarnému provedení a tisku terezínských bankovek a připouštěcích známek jejich propagandistický charakter potvrzuje.

Se zavedením připouštěcích známek souvisela rozsáhlá a mnohonásobná evidence balíčkového a balíkového styku jak v ghettu samém, tak i v protektorátu. Na rozdíl od oznámení v citovaném Výnosu nebyly známky „vydávány Židům, kteří jsou v ghettu“, ale od samého počátku zasílány příjemcům (tedy budoucím odesílatelům balíku, a to na základě žádosti podané vězněm v ghettu) prostřednictvím Židovské rady starších v Praze (ŽRS). Jen tak mohla být prováděna kontrola příjmu a příjemců známky v protektorátu.

Nově bylo dohledáno oznámení ŽRS z 12. 7. 1943, v němž je poprvé zmíněna připouštěcí známka (zde ale ještě s nejasnou formulací, která by se dala vykládat, jako by ji měli mít k dispozici adresáti balíčků).

pakete nach
esienstadt

Týká se: Balíčky do Terezína

von Postpaketen
stadt wurde mit
tigkeit einge-
nahme von Post-
die Vorlage amt-
ngsmarken gebun-

Odesílání balíčků do Terezína
bylo s okamžitou platností zasta-
veno. Příjem balíčků jest vázán
na předložení úředních přípou-
štěcích známek.

en über die Durch-
inen in kürzester

Další směrnice vyjdou v nejbližší
době.

Ältestenrat der Juden in Prag
Der Judenälteste

Židovská rada starších v Praze
Židovský starší

ln-1A51 Salo Krámer

Salo Krámer (1899), židovský starší, který oznámení podepsal, byl o tři dny později odvezen zvláštním transportem Dk do Terezína a odtud později do Osvětimi, kde zahynul.

V dalším červencovém oběžníku ŽRS v Praze, kterým se pobočkám oznamovalo zavedení balíkového a balíčkového styku s Terezínem vázané na připouštěcí známku, byla už formulace správná: „Balíček do Terezína smí podati jen ten, kdo obdrží z Terezína prostřednictvím Židovské rady starších v Praze příslušnou připouštěcí známku“. Dále oběžník uváděl, že balík musí být určen jen tomu, kdo zařídil zaslání připouštěcí známky, a odesílatel jen ten, na koho byla adresována. Distribuci známek na pobočky zařizovala ŽRS a pobočky je ihned musely předávat příjemcům (vyzvaly je k jejímu vyzvednutí, nebo jim ji poslaly poštou).

Věc: Balíčky do Terezína

Zasílání balíčků do Terezína
jest vázáno na připouštěcí
známky.

Balíček do Terezína smí podati
jen ten, kdo obdrží z Terezína
prostřednictvím Židovské rady
starších v Praze příslušnou
připouštěcí známku.

Připouštěcí známka opravňuje
k odeslání balíčku do Terezína
pouze na adresu toho, který
zaslání připouštěcí známky za-
řídil. Připouštěcí známka budiž
nalepena na balík.

Jest tudíž nutno, vyčkati vždy
doručení připouštěcí známky.
Známka bude doručena ihned po
dojití prostřednictvím přísluš-
né pobočky.

Zdá se, že právě tato evidence, navenek sloužící bez-
problémovému doručování zásilek vězňům v Terezíně,
mohla být prostředkem zprůhledňujícím říšské bez-
pečnostní policii styk obyvatel protektorátu s vězni v
ghettu. Oč nepříznivěji se pro říši vyvíjela situace na
frontách, o to více záleželo, aby na obsazených územích
zůstal zachován klid. Protektorátní území navíc pro říši
představovalo důležitou hospodářskou a výrobní zá-
kladnu. Veškeré náznaky nepřátelství či nesouhlasu s
nacistickou mocí nebo její ideologií byly bedlivě sledo-
vány. Osoby se Židy sympatizující nebo jen soucítící
mohly být jednou z méně „stabilních složek“ pro-
tektorátního obyvatelstva. Když byla většina pro-
tektorátních Židů deportována do Terezína a jiných
táborů, část zásilek, i když tvořily jen malé procento,
posílali čeští obyvatelé, kterým vězňové prosby o nej-
nutnější potraviny a základní potřeby adresovali. Před
zavedením připouštěcí známky na balík bylo teoreticky
možné odeslat zásilku pod falešnou nebo neúplnou
adresou, jak alespoň z počátku dosvědčují seznamy ne-
odbytných balíčků a balíků neznámých odesílatelů.
Žádný protektorátní poštovní výnos nepřikazoval poš-
tovním zaměstnancům ověřovat při podání zásilky
totožnost jejího odesílatele. Tato možnost zavedením pří-
pouštěcí známky skončila. Na příkaz Ústředního úřadu
pro řešení židovské otázky vedly židovská samospráva
v Terezíně a Židovská rada starších v Praze pečlivou
evidenci žadatelů a příjemců připouštěcí známky.
Citovaný poštovní výnos o zavedení známky svou vážní
formulací o „dohlížeci úloze na poštovní styk s Terezí-
nem“ signalizoval, že úloha Ústředního úřadu pro řešení
židovské otázky nebyla jasně pojmovaná. Úřad byl ve
služebním styku s velitelem bezpečnostní policie a SD
v protektorátu a všechny shromažďované informace
mohly být využívány pro policejní účely.

Nezanedbatelná je i skutečnost, že část židovského
osobního majetku byla tajně uschována u českého
obyvatelstva a některé zásilky do Terezína a Birkenau
byly z těchto zdrojů financovány. I toho si jistě byla říš-
ská policie vědoma. Teprve propojením všech tří
důvodů zavedení terezínské připouštěcí známky pro
balíčky a balíky – oficiálního omezujícího, nepřiznané-
ho propagandistického a případně bezpečnostního –
lze snadněji vysvětlit její užívání až od léta 1943 a
pouze na protektorátním území.

Výroba a vydání připouštěcích známek

Objedávka výroby terezínských připouštěcích
známek nebyla nalezena ani v archivu Státní tiskárny
cenin v Praze, ani v archivu České národní banky, kde
by měla být uložena. Pokud byl zachován stejný po-
stup jako při objednání výroby terezínských bankovek,
jejichž objednávka se dochovala, byla vyhotovena
Ústředním úřadem pro řešení židovské otázky v Praze,
a byla osobně signována jeho vedoucím Güntherem
nebo na jeho pokyn. Lze předpokládat, že byla adre-
sována Národní bance pro Čechy a Moravu, obchod-
nímu oddělení v Praze 2, Bredovské ulici, která ji
služebním postupem přidělila Tiskárně bankovek v
Praze v Růžové ulici, nynější Státní tiskárně cenin.

Tiskárna předávala bance podrobné měsíční výkazy
činnosti. Informace o tisku terezínských připouštěcích

známek se dochovaly v měsíčním výkazu tiskárny k 15. 6. 1943, a to že ve výrobně desek byla navržena a vypracována připouštěcí známka pro Terezín knihtiskářskou technikou (tedy byla zhotovena její tisková deska) a že v domácí tiskárně byly tyto známky tištěny. Následná měsíční zpráva k 15. 7. 1943 oznamovala ukončení tisku připouštěcích známek pro Terezín.

Terezínská připouštěcí známka vznikla podle návrhu grafika Bedřicha Fojtáška (1909-90). Ten studoval na státní grafické škole pod vedením profesora Solara a vedle reprodukční litografie se věnoval i umělecké tvorbě, zejména litografickým pohledům na Prahu a ex libris. V tiskárně pracoval od poloviny třicátých let. Podle jeho návrhu vznikla například protektorátní stokorunová bankovka s portrétem Bruncvíka, slovenská válečná desetikoruna tištěná ofsetovou technikou a slovenská dvacetikoruna s motivem mohyly na Bradle. Podílel se, spolu s rytcem Jindřichem Schmidtem, na přípravě řady dalších československých i protektorátních bankovek.

Někteří badatelé zastávali názor, že jako předloha pro kresbu známky mohl posloužit obraz (snad olejomalba) krajiny u Terezína od malíře Františka Šimbery. Pokus o zjištění, zda obraz existuje a kde se nachází, se nesetkal s úspěchem. Dochoval se však soubor barevných pohledů z reprodukcemi jeho obrazů s pohledy na terezínské okolí, vydaný v roce 1930 u příležitosti 150. výročí založení města Terezína.

Předlohou či inspirací však Fojtáškoví mohl být i jiný obraz, nebo mohlo jít o jeho vlastní výtvarnou představu.

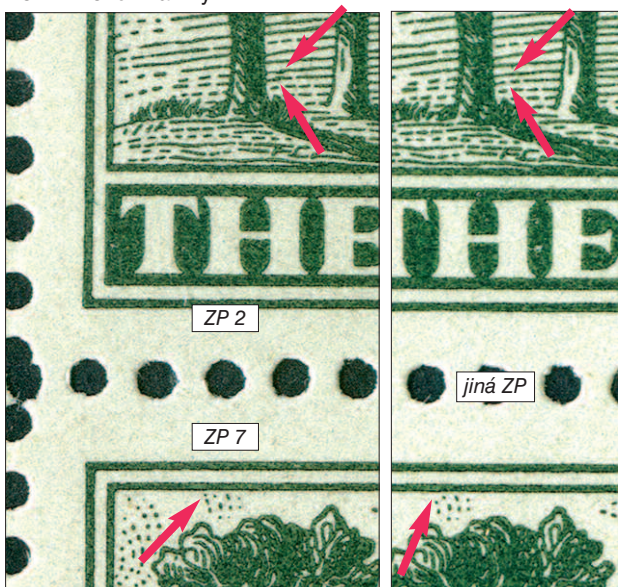
Fojtáškovu liniovou kresbu obrazu známky byla fotograficky zmenšena a reprodukována na požadovaný počet kusů. Reprodukce byly smontovány do bloku o 25 kusech a z této montáže byl klasickou metodou chemigrafickým leptáním zhotoven měděný štoček pro knihtisk. Ze štočku byla galvanickým procesem zhotovena replika (tisková deska) používaná k tisku.

Při rekonstrukci výroby terezínských připouštěcích známek je možné vycházet pouze z dochovaného tiskářského a filatelistického materiálu, protože listinná dokumentace nebyla nalezena. Ve Státní tiskárně cenin v Praze se dochovalo torzo kovové knihtiskové desky původně o 25 známkových polích (5x5 známek), ze které byly odříznuty oba horní rohové čtyřbloky. Jeden z těchto čtyřbloků zůstal uložen v tiskárně, druhý ne-

byl nalezen. Řezné okraje tiskové desky i čtyřbloků byly opracovány, takže až do roku 2004 nebylo možné určit, ze kterého rohu původní desky dochovaný čtyřblok pocházel.

Při studiu obrazů jednotlivých známkových polí (ZP) tiskových listů (TL) o 25 a o 4 známkách, prováděném v souvislosti s přípravou druhého vydání Monografie, zjistili její autoři spolu s technickým redaktorem Martinem Trojanem na řadě polí různé výrazné (většinou však drobné) charakteristické odlišnosti, opakující se na všech zkoumaných tiskových listech. Na jejich základě je nyní možno s velkou mírou přesnosti identifikovat většinu známkových polí.

V souvislosti s otázkou přiřazení dochované odříznuté části tiskové desky o čtyřech polích je pro nás významné, že na ZP 2 a 7 byly nalezeny výrazné deskové vady – na ZP 2 nepřerušená a zesílená dvojice linek vpravo dole u kmene prvního stromu (zdánlivě v tomto místě tvořící tmavší, okem viditelnou skvrnu), a na ZP 7 tečka navíc vlevo nahoře ve skupině bodů v levém horním rohu známky.

Při prohlídce otisku odříznuté části původní TD (o 4 ZP), uložené ve Státní tiskárně cenin, bylo zjištěno, že na žádném z jejích čtyř ZP se uvedené deskové vady nenacházejí. Naopak se zde nacházejí drobné odlišnosti charakteristické pro ZP 4, 5, 9 a 10 tiskového listu o 25 ZP. Z toho lze odvodit, že dochovaná odříznutá část původní TD tvořila její levý horní roh (a na tiskový list se tedy otiskovala jako jeho pravý horní rohový čtyřblok). Nedochovaná (chybějící) část TD pak tvořila její pravý horní roh (a na tiskový list se tedy otiskovala jako jeho levý horní rohový čtyřblok). Pro zjednodušení a větší přehlednost každou z obou těchto odříznutých částí TD (o 4 polích) nazvěme podle toho, jak se otiskovaly na tiskovém listu – tedy jako levý a pravý horní rohový čtyřblok (i když na původní TD to bylo samozřejmě zrcadlově obrácené – tedy naopak). Tento významný poznatek byl ověřen i dalším způsobem vycházejícím ze zjištění, že jednotlivá pole tiskové desky

(o 25 polích) nejsou namontována v naprosto stejné poloze vůči polím sousedním (postavení a mezery vykazují drobné odlišnosti). Přiložením otisku odříznuté části původní TD, uložené v tiskárně, na pravý horní rohový čtyřblok tiskového listu o 25 ZP a jejich prosvícením bylo zjištěno, že postavení jejich ZP vzájemně přesně odpovídá.

Pokud jde o chybějící část TD, ve STC se dochoval protokol s bývalým inspektorem tiskárny A. Schützem, sepsaný v roce 1975.

Na vyžádání .s. Černého z rozhodnutí s. ředitele Kadeřábka byl pozván dřívější pracovník tiskárny bankovek pan inspektor Schütz Antonín, aby potvrdil záznam v Kontrolním sešitu ("různé nezduřtovatelné"), kde na str. 1 v řádku 11 je uvedeno - Židovské známky (galvano) 4 obrázky pan inspektor Schütz předal do Terezína pro Obergruppenführera Habersichta. Pan inspektor Schütz se dostavil dne 13. 6. v 10.00 hod. do kanceláře s. Černého, kde za účasti s. Brýdla po předložení 1 destičky (galvana) 17 obrázků a 1 destičky 4 obrázků jako zbytků z desky (galvana) 25 obrázků se rozpomněl na to, že v té době před koncem okupace (pravděpodobně v r. 1944) předal zbývající čtyřblok, o němž ví, že rytce Schmidt provedl určitý zásah do kresby (vypíchnutí okének v domku). Uvedený čtyřblok podle pana inspektora Schütze byl předán přímo v budově tiskárny pověřenému zástupci. Pan inspektor Schütz předpokládá, že pravděpodobně na toto převzetí byl vystaven zvláštní doklad.

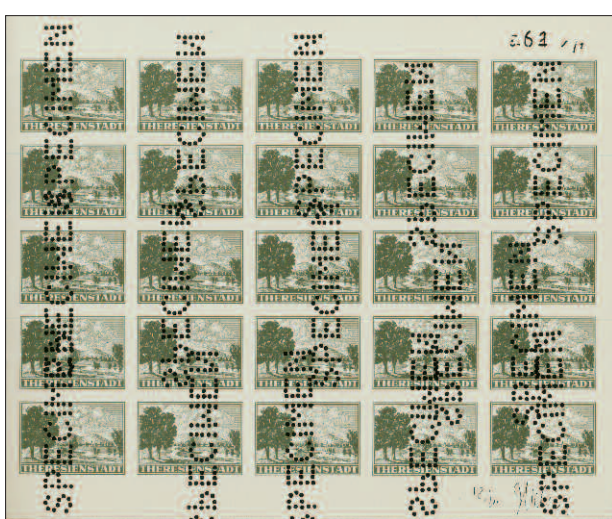
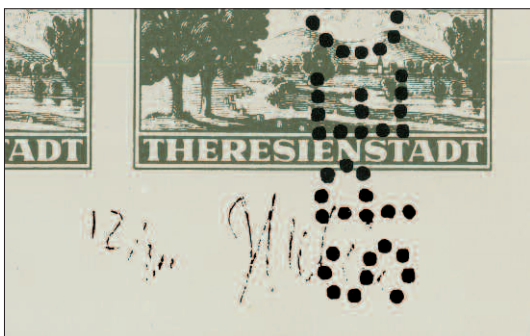
Záznam v kontrolním sešitu pravděpodobně podle pana Schütze vedl dozorcí v galvanoplastice p. Lžiřač.

Praha 13. 6. 1975

Antonín Schütz

Přes veškerou snahu se nepodařilo osobu Obergruppenführera Habersichta vysledovat. Aniž bychom zápisu ubírali jeho hodnotu, naopak pro otázku štočku (desky) pro tisk připouštěcích známek a dalšího osudu jeho chybějící části je to pramen zásadní, vyvstává domněnka, zda uvedený Obergruppenführer Habersicht nebyl ve skutečnosti vrchní účetní Oskar Wabersich, snad pracovník Ústředny pro židovské vystěhovalec-tví v Praze nebo jiného říšského finančního či bezpečnostního úřadu. Ten byl totiž důležitou osobou i při jednáních o terezínských bankovkách. Příkaz k vy-zvednutí uvedené odříznuté části tiskové desky (o 4 polích) přitom musel přijít z vyšších nacistických kruhů.

Ve Státní tiskárně cenin jsou dále uloženy dva nezoubkované tiskové listy (archy o 25 ZP) terezínských známek, z nichž jeden je opatřen patnácti svisle postavenými průpichy Specimen používanými tiskárnou k označování bankovek. Tento tiskový list má v pravém dolním rohu tužkou napsané datum 12/6 a podpis. S největší pravděpodobností jde o imprimaci k tisku, kterou provedl tehdejší ředitel tiskárny ing. Mírko Valina.⁷⁾ Další doklady se v tiskárně nedochovaly.

Ve zřejmém největší soukromé studijní sbírce terezínských známek shromážděné z materiálů pocházejících zejména od rytce Jindřicha Schmidta, který byl v době tisku terezínských připouštěcích známek zaměstnancem tiskárny, a od znalce Rudolfa Gilberta, který se problematikou těchto známek zabýval, se dochovala významná kolekce zkusmých a definitivních tisků a zkoušek perforace. Z nich a z materiálů uložených v archivu Státní tiskárny cenin, a dále s využitím shora uvedených poznatků o drobných odlišnostech v obrazu jednotlivých známkových polí, lze částečně rekonstruovat výrobní postup.

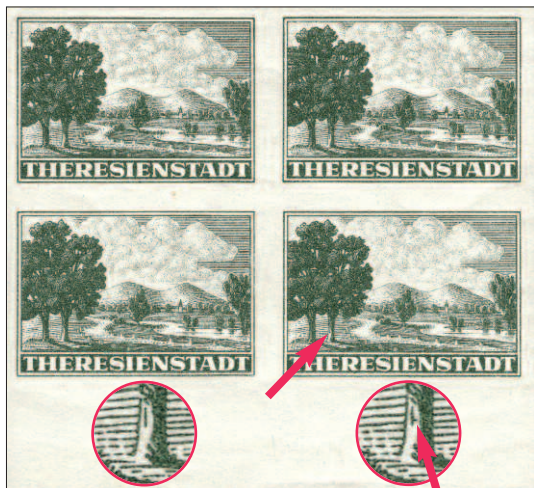
K tisku známek byly použity listy kvalitního hladkého mírně nažloutlého papíru, na zadní straně opatřeného hladkým lesklým lepem. Velikost listu je přibližně 233 x 170 mm. Zkusmé tisky byly provedeny na stejném papíru jako vydané známky. Z tiskové desky o 25 známkových polích byly provedeny tiskové zkoušky ve světle zelené a v černé barvě. Světle zelené zkusmé tisky se vyskytují pouze nezoubkované, černé zkusmé tisky se vyskytují pouze se řádkovým zoubkováním 10½, které bylo použito i pro perforaci vydaných známek. Ani od jednoho z uvedených zkusmých tisků nebyl dosud předložen celý tiskový list, ale existují třípásky dokládající skutečnost, že tyto zkusmé tisky nemohly být tištěny z později odříznutých částí desky o čtyřech známkových polích, ale byly vytištěny z původní tiskové desky o 25 známkových polích.

Vedle těchto zkusmých tisků se vzácně vyskytují nezoubkované známky na stejném papíru s lepem⁸⁾ jako známky vydané, ale v nepatrně odlišné zelené barvě a s odlišnou kresbou – tzv. slabými mraky (obraz známky je standardní, včetně typických drobných deskových vad, pouze kresba mraků nad krajinou je výrazně slabší), zřejmě z přípravné fáze tisku, kdy nebyla použita vhodná podložka pod potiskovaný papír (tzv. protikus). Ani od této známky nebyl dosud předložen

⁷⁾ Jeho neobvyklé příjmení bylo ve filatelistickém ústním podání zkomoleno na běžnější Malina a v této podobě uváděno i některými badateli (kteří dokonce tvrdili, že se s ním znali!), což svědčí o jejich chabém zájmu o studium původních pramenů.

⁸⁾ Ojediněle se tyto známky vyskytují i bez lepu.

celý tiskový list (pouze jednotlivé známky a čtyřbloky známek), podle drobných deskových vad však lze doložit, že byla tištěna z původní tiskové desky (např. na vyobrazeném čtyřbloku s dolním okrajem se nachází desková vada „tečka v kmeni stromu“ dokládající, že jde o známková pole 18, 19, 23 a 24 /DV je na ZP 24/).

Dále byly provedeny tiskové zkoušky v definitivní tmavě zelené barvě, ze kterých se dochovaly celé nezoubkované tiskové listy o 25 známkách, s normálním tiskem a dvojitým vzájemně převráceným tiskem. Na těchto tiskových listech bylo zkoušeno i řádkové zoubkování 10½, jak o tom svědčí dochované třípásky s pouze vodorovným nebo pouze svislým zoubkováním. Fáze přípravy tisku a zkusmých tisků skončila zřejmě 12. 6. 1943, o čemž svědčí imprimace na tiskovém listu uloženém v tiskárně. V období po tomto datu pak proběhl vlastní tisk celého nákladu známky. Jeho výše nebyla zveřejněna a zatím se ji nepodařilo dohledat v archívech tiskárny a ČNB (pokud se takový doklad vůbec dochoval). Vzhledem k odhadovanému nákladu 100 000 kusů známek šlo však o vytištění pouhých 4.000 archů.

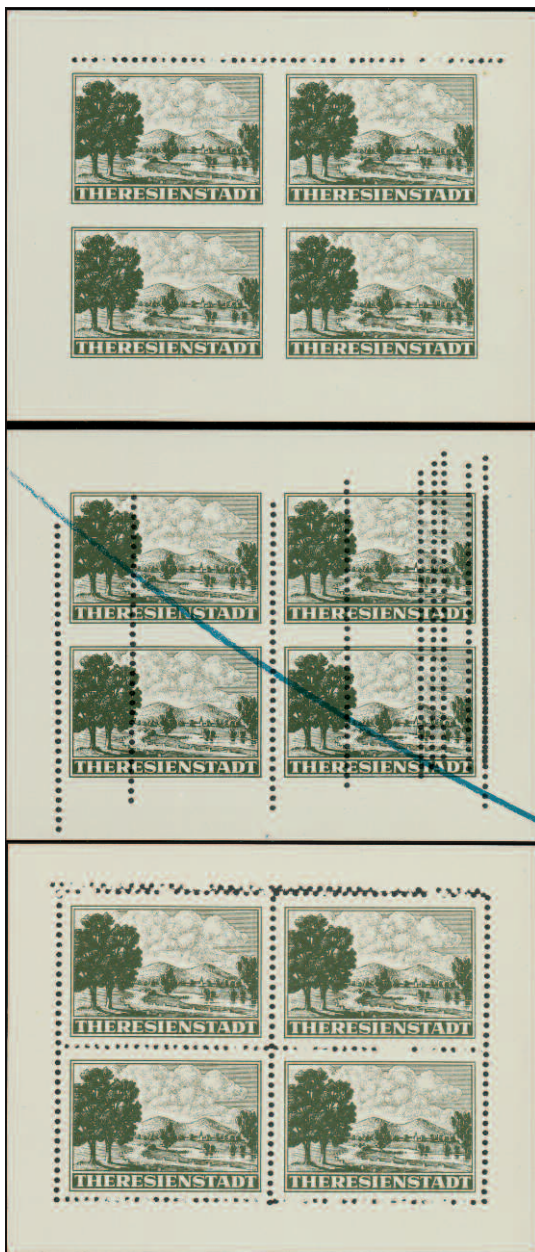
Tiskové listy byly ozoubkovány řádkovým zoubkováním 10½. Zoubkování bylo provedeno jednou perforační lištou, která byla na každém tiskovém listu použita celkem dvanáctkrát (šestkrát vodorovně a šestkrát svisle). Některé tiskové listy mají na levém okraji dva páry otvorů, zřejmě od spon, kterými bylo vždy určité množství tiskových listů sešito dohromady.

Po vytištění určeného nákladu byly z tiskové desky (zřejmě postupně) odříznuty oba horní rohové čtyřbloky. Z levého (z hlediska postavení jeho otisku v tiskovém listu) čtyřbloku, který se tiskárně nedochoval, byly zhotoveny všechny další zkusmé a později definitivní tisky, jak naznačují drobné deskové vady v kresbě jejich známkových polí, charakteristické zejména pro 2. a 7. pole listů o 25 známkách, vytištěných z původní tiskové desky.

Jedinou dosud doloženou výjimkou jsou aršíky pro Červený kříž vytištěné v zelené barvě, na nichž se uvedené znaky nenacházejí a byly tedy vytištěny druhou (z hlediska postavení v tiskovém listu tedy

pravou) odříznutou částí tiskové desky, která je uložena ve Státní tiskárně cenin.

Zmíněná studijní sbírka obsahovala pět různých tiskových listů z tiskové desky o 4 známkových polích (tedy z té v tiskárně nechované). Všechny jsou vytištěny v barvě vydaných známek na listech papíru s lepem stejného druhu i velikosti jako tiskové listy vydaných známek vytištěných z původní desky o 25 známkových polích. První je nezoubkovaný, druhý má nahoře jednu vodorovnou řadu zoubkování 10¼ o délce 80 mm, třetí má deset svislých řad zoubkování 10¼ o délce 57 mm, čtvrtý má kompletní zoubkování 10¼ s dvojitým zoubkováním nahoře a pátý má kompletní řádkové zoubkování 10¼.

Na těchto částečně nebo zcela zoubkovaných tiskových listech (čtyřblocích s okraji na všech čtyřech stranách) bylo zoubkování provedeno dvěma kratšími perforačními lištami o jiném rozměru než zoubkování vydaných známek. Jednotlivé známky z tiskových listů o 25 známkách a z tiskových listů o 4 známkách jsou zcela stejné (papír, lep, tisk, barva) a rozeznat lze pouze perforované kusy podle zoubkování – řádkové zoubkování (Řz) o rozměru 10½, respektive 10¼. Nezoubkované kusy rozeznat nelze.

První z pěti uvedených tiskových listů je v pravém dolním rohu imprimován stejným způsobem jako tiskový list opatřený průpichy Specimen, uložený v archivu tiskárny, ale je datován 24/VI - 43 a podepsán opět zřejmě ředitelem tiskárny ing. Mirko Valinou.

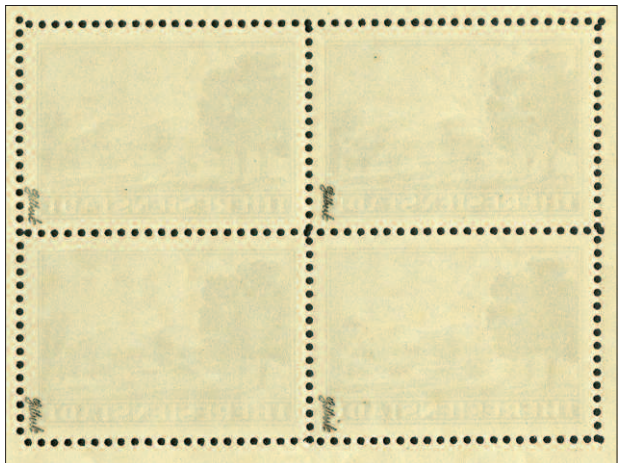
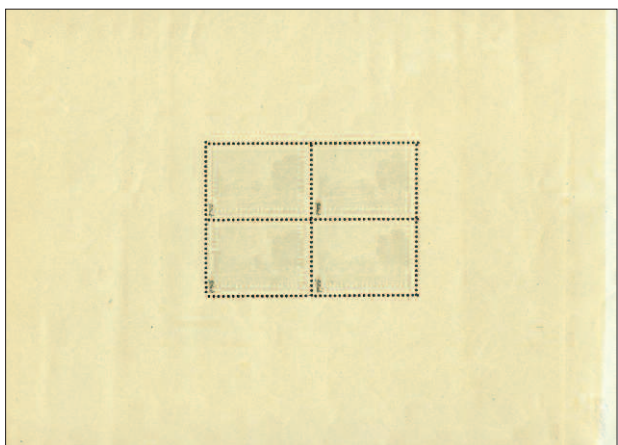
24/VI-43 *M. Valina*

24/VI-43 *M. Valina*

V rozmezí dvanácti dnů mezi oběma imprimačními daty 12. 6. a 24. 6. 1943 byl vytištěn celý náklad terezínských připouštěcích známek, jak to potvrzují i příslušné měsíční výkazy tiskárny, tisková deska byla rozřezána a byly zhotoveny zkusmé tisky ze čtyřbloku.

Lze přitom vyslovit hypotézu, že odříznuta tehdy byla jen „levá“ horní část desky, obsahující její známková pole 1, 2, 6 a 7; k odříznutí „pravé“ horní části totiž nebyl dosud důvod.

⁹⁾ Poznámka M. Hauzra k cenám: Svěží zoubkovaný TL(4) menšího formátu na podzim 2021 v aukci dosáhl ceny cca 175 000 Kč (s poplatky), nezoubkovaný jsem už řadu let prodávat nezaznamenal. Svěží známky s Řz 10½ se prodávají kolem 6 až 8 tisíc, nezoubkované zhruba za dvojnásobek. Samostatnou známku se zoubkováním 10¼ jsem ve veřejném prodeji nezaznamenal snad posledních dvacet let. Aršíky pro ČK – hnědý a černý – jsou prodávány aktuálně po cca 30 000 Kč, prodej zelených jsem v tuzemsku za posledních 20 let zaznamenal jen dvakrát, a to vždy za cenu více než 350 000 Kč.

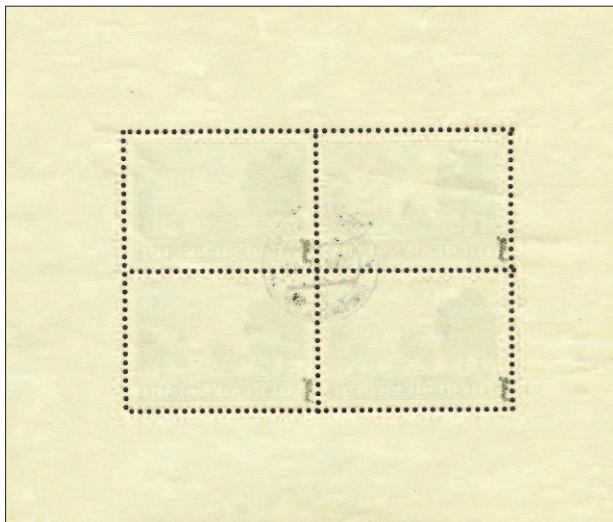
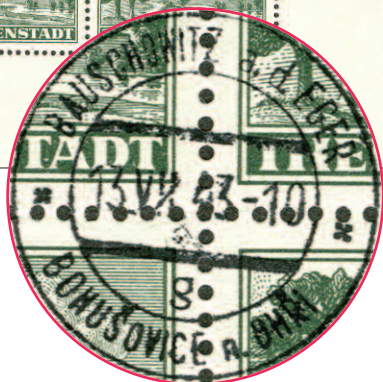
Jednotlivé známky se zoubkováním o rozměru 10% musejí pocházet z listů o čtyřech polích a nést tedy jejich znaky (drobné deskové vady ZP 1, 2, 6 a 7), podle nichž je lze identifikovat. Sice jsme se zatím nesetkali s padělkem tohoto zoubkování, ale vzhledem k jeho vzácnosti teoreticky nelze vyloučit, že by se jej někdo pokusil zhotovit z pravé známky nezoubkované (ale jde jen předpoklad uváděný pro úplnost – už sama nezoubkovaná známka má na trhu nezanedbatelnou cenu). Na trhu se totiž známky s Řz 10% vyskytují jen zcela výjimečně (mnohem řidčeji než známky nezoubkované, a dokonce řidčeji než celé zoubkované TL4), takže lze dovodit, že jejich skutečná tržní cena bude činit dokonce o něco více než čtvrtinu ceny těchto TL.⁹⁾

Ve zmíněné studijní sbírce se nalézaly i další tiskové listy, například nezoubkovaný čtyřblok v černé barvě na listu papíru s lepem stejného druhu a formátu jako u vydaného tiskového listu. Tento tiskový list má tužkou vyznačené značky pro umístění zoubkování. Dále zde byl obsažen nezoubkovaný otisk čtyřbloku v původní barvě, na listu žlutého papíru bez lepu, který je zvláštní tím, že na rozdíl od všech ostatních zkusmých i definitivních tisků, kde jsou známky umístěny na šířku, je postaven na výšku.

Tiskový list se čtyřblokem známek se vyskytuje i s okraji oříznutými na formát přibližně 132 x 111 mm. Má naprosto stejný tisk, papír i lep a jeho zoubkování je provedeno stejnými dvěma perforačními lištami jako u tiskového listu na papíru velkého formátu. Jde zřejmě o dobové oříznutí s cílem vyrobit upomínkový aršík vhodnějšího formátu. Vyskytuje se neupotřebený, ale je znám i exemplář s původním svěžím lepem, s razítkem z ochoty poštovního úřadu Bohušovice nad Ohří 13. 7. 1943 (je uložen ve fondech Poštovního muzea v Praze).

Bohušovice/O
byly dodací
poštou ghetta
Terezín.

Důvodem odříznutí této části desky byla zřejmě snaha vydat terezínskou připouštěcí známku i v reprezentativnější podobě, určené jako dokumentace a propagandistický materiál pro objednavatele známky – Ústřední úřad pro řešení židovské otázky v Praze a jeho nadřízený úřad RSHA v Berlíně. Zda byl tisk z TD o 4 ZP v zelené barvě na papíru s lepem pouhým mezistupněm k tisku tzv. aršíků označovaných tradičně „pro Červený kříž“ v hnědé a černé barvě, nebo šlo o samostatnou variantu upomínkového předmětu, v dochované dokumentaci doloženo není. Není vyloučeno, že šlo o dvě různé akce a roli při nich hrály i osobní komerční zájmy dostatečně vysoko postavených nacistických činitelů.

Pro nás filatelisty je důležité, že tiskové listy o 4 polích byly zhotoveny v STC – tehdy Tiskárně bankovek – (o čemž svědčí už zmíněná imprimace jejím ředitelem) a zde byly rovněž perforovány, a to před 13. 7. 1943 (o čemž svědčí už zmíněný „zmenšený“ list o 4 polích s Řz 10%, s otiskem razítka z tohoto dne, uložený v Poštovním muzeu v Praze).

Kdo a proč si nechal tento „upomínkový“ list orazítkovat na poště Bohušovice nad Ohří (což byla dodací pošta pro terezínské ghetto), už asi nezjistíme. Toho dne odešel z Prahy do Terezína transport Di, jinou významnou událost, již by se zúčastnil některý významný nacistický představitel (jen takový by měl zřejmě přístup k takovému tisku) se v dochovaných dokladech zatím nepodařilo dohledat (není vyloučeno, že mohlo jít o dozrak otevření železniční vlečky z Bohušovic do Terezína, která byla zprovozněna 1. 6. 1943).

Zhotovení těchto tisků nemohlo mít souvislost s návštěvou delegace Červeného kříže, která proběhla až o rok později (23. 7. 1944). Je tedy otázkou, zda i hnědé a černé aršíky nebyly zhotoveny pro upomínkové, propagační a komerční účely objednatele, Ústředního úřadu pro řešení židovské otázky v Praze.

Aršíky pro Červený kříž

Za konečný výsledek tisku z desky o 4 známkových polích jsou obecně považovány tzv. terezínské aršíky – příležitostné propagační tisky, o nichž se uvádí, že

byly zhotoveny jako suvenýr v souvislosti s chystanou návštěvou zástupců Mezinárodního výboru Červeného kříže, kteří navštívili terezínské ghetto v červnu 1944 a v dubnu 1945. Aršíky posloužily nacistické propagandě jako důkaz „péče o Židy“ a byly jedním z řady prostředků, kterými zakrývali skutečné cíle „konečného řešení židovské otázky“. Jeden z těchto aršíků byl jako příloha číslo 17 přiložen ke zprávě zástupce MVČK Maurice Rossela o situaci v terezínském ghettu, kterou po návštěvě v červnu 1944 vypracoval pro Mezinárodní výbor Červeného kříže v Ženevě. Text zprávy, faktograficky nepřesný při popisu používání připouštěcích známek, zněl (v překladu): „V příloze pod č. 17 viz blok známek Terezín. Tyto známky neslouží jako známky v pravém slova smyslu k frankování zásilek z Terezína. Jsou to spíše přidělové kupóny, které opravňují obyvatele přimout balík zaslaný zvenčí do ghetta. Každý má k dispozici jednu známku na měsíc a známka dovoluje přijetí jednoho balíku o váze 20 kg. V zásadě je to balíková nálepka. (Tento blok má v současné době v Německu u filatelistů cenu několika set říšských marek.)“

V ženevském archivu MVČK se aršík nalezal až do sedmdesátých let, kdy bylo při revizi zjištěno, že byl ztracen. Dochovaná fotografie aršíku, ovšem jen černobílá a s detailem známek, nedovoluje určit, zda šlo o číslovaný exemplář a s jakým číslem, ani barvu tisku. Právě poznámka dr. Rossela o ceně „bloku“ na německém filatelistickém trhu však naznačuje další z možných důvodů jejich vydání, kterým mohla být i snaha o zhotovení vzácného předmětu sběratelského zájmu. Tomu by mohl nasvědčovat i zjevný nepoměr mezi nepatrným počtem delegátů MVČK při obou návštěvách v Terezíně (údajně celkem 6 osob) a vysokým počtem aršíků v hnědé a černé barvě (odhadem snad až 1 000 párů).

Zde se naskytá hypotéza, že v souvislosti s chystanou inspekcí byl vydán pouze aršík v zelené barvě (jehož mimořádně vzácný výskyt je spíše přiměřený malému počtu účastníků inspekce), zatímco aršíky v obou dalších barvách – hnědé a černé – byly zhotoveny v mnohem větším nákladu pro shora zmíněné účely nacistických úřadů (či možná dokonce jen jejich jednotlivých představitelů). Pominout nelze ani skutečnost, že aršík v zelené barvě byl zhotoven z jiného odříznutého rohového čtyřbloku původní tiskové desky než aršíky obou zbývajících barev, svědčící o tom, že obě tyto skupiny aršíků byly zhotoveny nejspíš nezávisle na sobě.

S možným komerčním pozadím vydání hnědého a černého aršíku může souviset i skutečnost, že odříznutá část desky, z níž byly vytištěny, byla z tiskárny vysokým německým úředníkem vyzvednuta, a to z možného důvodu, aby bylo zabráněno případnému vzniku dotisků. Když potom vyvstala potřeba zhotovit upomínkový tisk skutečně pro delegaci Červeného kříže, museli v tiskárně odříznout z původní desky druhý rohový čtyřblok, z něž byl vytištěn aršík v zelené barvě. Všechny tři barevné varianty aršíku přitom vykazují znaky toho, že byly zhotoveny v Tiskárně bankovek (STC) – mají stejný papír, způsob provedení tisku a jejich číslovaní je provedeno stejným zařízením.

Zelený aršík je znám i s otiskem razítka pošty Bohusovice nad Ohří z 21. 3. 1945, a to dokonce ve dvou exemplářích (s pořadovým číslem 447 a 450). Ani v tomto případě nevíme, kdo a proč si je zde nechal orazítkovat, ale možná to mohlo souviset s přípravou druhé návštěvy delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně, k níž došlo v dubnu 1945.

Zarážející je zjevný nepoměr mezi nepatrným počtem známých dochovaných aršíků v zelené barvě a jejich nejvyšším dosud známým pořadovým číslem (450). To by mohlo naznačovat, že aršíků bylo zhotoveno 500, pro zamýšlené účely (propagační /MVČK/ a snad i soukromé komerční) jich však byla nakonec využita jen malá část a naprostá většina nákladu se v důsledku válečných událostí nedochovala.

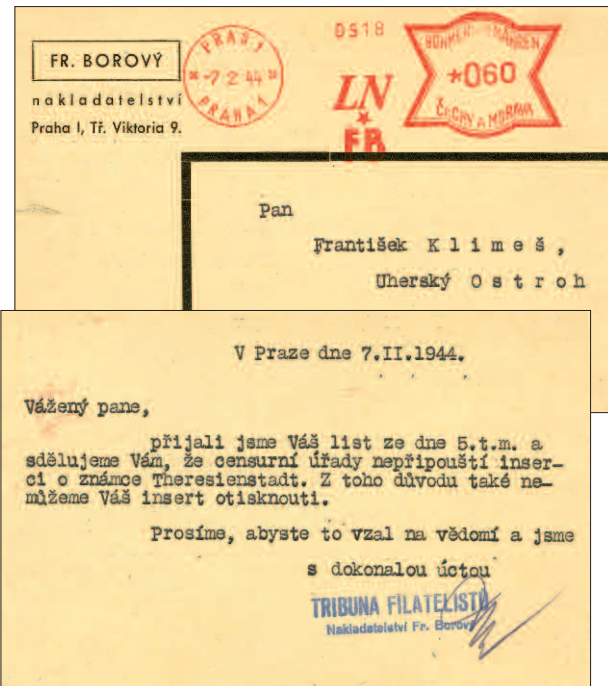
Náklad

Náklad terezínských známek není doložen. Ve filatelistických studiích se lze setkat s údajem, že do roku 1945 bylo vydáno celkem 165 000 kusů známek, tj. 6 600 archů (listů). Z toho bylo údajně použito 76 000 známek a zbylá část nákladu, tj. 89 000 kusů měla být nalezena po válce v tiskárně a v Terezíně a odprodána sběratelům. Uvedené informace zpochybňuje to, že neuvádějí pramen, odkud byly údaje čerpany. Vysoká zásoba odporuje zamýšleným a uskutečňovaným záměrům nacistů na rychlý odsun protektorátních Židů z ghetta v Terezíně na východ, který ve svém důsledku měl vést i ke snižování počtu balíkových zásilek vázaných na připouštěcí známky. Za pravděpodobnější tedy považujeme v Monografii uvedený odhad nákladu známky 100 000 kusů (4 000 archů).

Oficiální dotisky známek nejsou doloženy. Mezi objednavatelem – Ústředním úřadem pro řešení židovské otázky v Praze, a výrobcem – Tiskárnou bankovek, neexistoval přímý vztah zákazník – výrobce. Jako mezičlánek vždy fungovalo příslušné oddělení národní banky. Ústřední úřad by o zhotovení dotisku, případně o odčerpání uložených zásob musel jednat s bankou a záznamy o tom by obsahovaly měsíční výkazy tiskárny. Pravdivější se zdá hypotéza, že celý vytištěný náklad známek byl převeden na Ústřední úřad pro řešení židovské otázky v Praze, odkud se odvíjelo jejich používání. Na Židovskou radu starších v Praze se dostávaly již přísně evidované počty známek.

Po válce

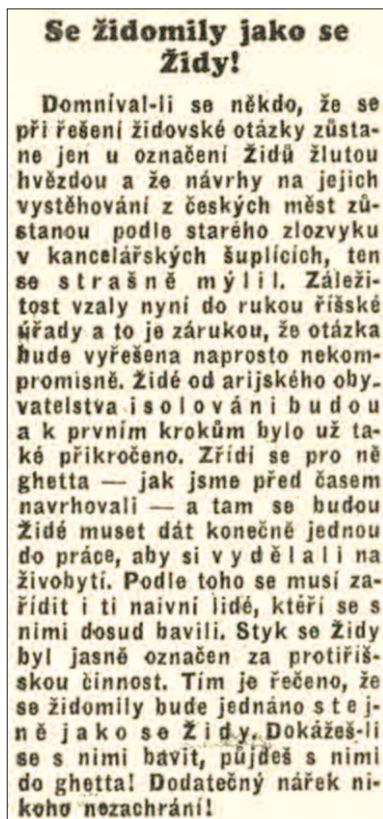
Už jsme uvedli, že nejvýraznějším objektem sběratelského zájmu v oblasti poštovního stylu s terezínským ghetttem je pro svůj charakter, způsob použití i zachovaný počet terezínská připouštěcí známka. Zájem filatelistů vzbudila vzápětí po svém vydání. Už 18. 9. 1943 otiskla Tribuna filatelistů inzerát na koupi „známky Theresienstadt“. Takový zájem zjevně neušel pozornosti německých úřadů, protože další otiskování inzerátů o terezínské známce bylo zakázáno.

Nutnost použití známky pro zásilku a přesná evidence příjemců známky způsobily, že se jich v době protektorátu dostal mezi filatelisty jen malý počet a pro většinu sběratelů byla naprosto nedostupná. Situace se změnila až ve druhé polovině roku 1945, kdy se na trhu objevilo větší množství neupotřebených připouštěcích známek pocházejících snad z nepoužité zásoby výdejny připouštěcích známek Židovské rady starších v Praze či ze zásoby Ústředního úřadu pro řešení židovské otázky, a jisté množství známek razítkovaných i známek neupotřebených bez lepu, údajně nalezených na německé komandatuře v Terezíně. Určité množství použitých známek ze svých zásilek si přinesli i osvobození terezínští vězňové, nepoužité známky zbyly i některým příjemcům známek v bývalém protektorátu, kteří je již ke konci války nestačili či nemohli použít k odeslání balíku.

Ve druhé polovině roku 1945 se v Československu začalo na terezínskou připouštěcí známku pohlížet zejména jako na dokument těžké doby, s filatelii související jen okrajově, a filatelistické autority se k jejímu sbírání stavěly odmítavě. Tehdejší nestor československé filatelie Karel Rix, který byl sám po tři roky vězněm terezínského ghetta, o terezínské známce napsal doslova: „Jen neznalost nebo zjištění mohly povýšit

tuto poukázku hladu na známku, za níž se požadovaly a snad i platily tisícové částky. Nepoužitá může být nanejvýš dokladem, že nespĺnila jediný svůj úkol, přilepšití nedočkavě čekajícímu vězni proto, že příjemci byl bližší vlastní zisk než volání hladovějícího.“ Tomuto postoji lze samozřejmě rozumět, ale současně to nebyla úplná pravda, protože někteří příjemci známky si ji nenechali ze zistných důvodů, ale prostě neměli do vyžádaného balíku co dát (skoro všechno důležité bylo na přiděl), nebo se báli, aby nebyli označeni za „židomily“, což by pro ně mohlo mít drastické následky (jak naznačuje článek z dobového tisku).

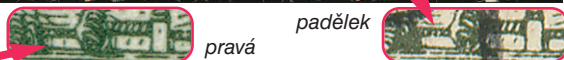

Od roku 1948 až do konce osmdesátých let byla terezínská připouštěcí známka v Československu téměř nepřetržitě na filatelistickém indexu (stejně jako všechny známky protektorátní) jako údajná propagace nacismu. Nesměla se vystavovat a až na nepatrné výjimky se o ní v československém odborném tisku nepsalo. V zahraničí sice vyšlo několik studií o problematice poštovního stylu s terezínským ghetttem, badatelé však měli jen omezený přístup k původním pramenům a některé archivy jim byly zcela nepřístupné. To se přirozeně odrazilo i v malé informovanosti, z níž vzešla řada legend, které se kolem terezínské připouštěcí známky i kolem poštovního stylu s terezínským ghetttem vytvořily. V následujících odstavcích shrnujeme výsledky podrobného zkoumání archivních materiálů i zkušenosti filatelistických znalců a specializovaných sběratelů s nejrozšířenějšími legendami o terezínské připouštěcí známce.

Legendy

„Existují dokonale padělky terezínských známek tištěné po válce z části původní tiskové desky o čtyřech známkových polích (odříznutý horní rohový čtyřblok), kterou odnesl neznámý německý důstojník z Tiskárny bankovek Národní banky pro Čechy a Moravu koncem německé okupace. Před tím, než mu byl fragment desky vydán, vyrýpl z něj rytec Jindra Schmidt na každém deskovém poli dvě okénka v jednom z domků v pozadí obrazu známky.“

Toto tvrzení se objevuje ve většině materiálů publikovaných po roce 1945 na téma terezínských připouštěcích známek a koresponduje s ním i už zmíněný záznam sepsaný v roce 1975 ve Státní tiskárně cenin, v němž odpovědný pracovník potvrzuje předání části tiskové desky. Nám však žádný padělek, který by byl zhotoven z části původní tiskové desky, nebyl dosud předložen a ani jsme nenalezli pramen, v němž by byl takovýto patisk věrohodným způsobem popsán a doložen. Proto se přikláníme k názoru, že pokud skutečně došlo k popsanému předání části desky (bez ohledu na pravdivost tvrzení o údajném vyrýpnutí okének, kterým měla být odlišena), nebyly z ní žádné tisky dodatečně zhotoveny a uvedeny na trh. Podařilo se sice objevit exemplář, který domněnce o zhotovování patisků z nyní neznámé části tiskové desky – včetně tvrzení o vyrýpnutých okénkách – zdánlivě nasvědčuje. Přesto ani v tomto případě nejde o patisk, ale jen o dokonaleji zhotovený padělek.

Současně je však třeba uvést, že padělků Terezínských známek byla v průběhu doby identifikována řada, od jednoduchých napodobenin z dob poválečných po současné zdařilejší, které jsou dokonce nabízeny v celých pětadvacetikusových arších. Vedle padělků známek se vyskytly i napodobeniny aršíků pro Červený kříž. Jde však o téma přesahující zaměření tohoto článku, jemuž by bylo dobré věnovat článek samostatný. Už teď ale můžeme konstatovat, že všechny dosud známé padělky jsou poměrně nízkého stupně nebezpečnosti a když se objevily na našem trhu, časopis Filatelie o nich přinesl články s varováním sběratelům (na ukázkou teď uvádíme alespoň několik příkladů).

Primitivní padělek s hrubou kresbou se slitými detaily a nedotisky, se zaobleným zakončením číslic, na silnějším nahnědlém papíru.

Málo nebezpečný padělek s hrubší kresbou se slitými detaily a skvrnou na ZP 2, se zaobleným zakončením číslic, na slabším tmavě žlutém papíru.

Středně nebezpečný padělek s jemnou kresbou se slitými detaily a typickými skvrnami na všech ZP, s odlišným číslováním (s No), na slabším nažloutlém papíru.

Stejný padělek jako předchozí (nahore), ale tentokrát v černé barvě.

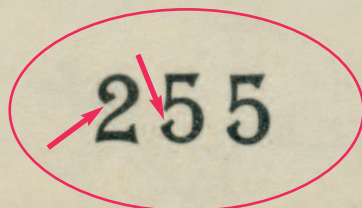
Stejný padělek jako předchozí (na předchozí straně vpravo dole), ale tentokrát zoubkovaný.

№

461

Pravý aršík v černé barvě, s dokonale provedeným tiskem a zcela zřetelnými detaily kresby ohraničenými výraznou fulází, s ostrým zakončením číslic (stejně je na aršících všech tří barev), na kvalitním slabě nažloutlém papíru.

255

Primitivní padělek 12-bloku známek (známý už několik desítek let), s hrubou kresbou se slitými detaily a nedotisky (přerušené linky v pozadí), se širšími mezerami mezi známkami, na nažloutlém, v průhledu mramorovaném papíru s lepem (vyskytuje se i bez lepu), nezoubkovaný nebo zoubkovaný, nabízen je i rozdělený na bloky, pásy a známky.

Nejrozšířenější padělek připouštěcí známky, vyskytující se v celém archu i v částech z něj vytržených. Má hrubší a v detailech slitý tisk, je zoubkovaný nebo nezoubkovaný, ZP 1 je nakloněné. Na slabě tónovaném papíru s lepem nebo bez.

„Zelených aršíků pro Červený kříž se vyskytuje méně, protože je sběratelé rozstříhali na jednotlivé známky, aby si tak ve sbírkách nahradili skutečné známky nezoubkované.“

To je podle našeho názoru zjevná nepravda - se zelenými známkami vystříženými z aršíků pro Červený kříž jsme se dosud nesetkali. Poznat by je šlo přitom snadno - byly by na odlišném papíru a samozřejmě bez lepu. Důvod, proč se zelených aršíků vyskytuje výrazně méně než hnědých a černých, jsme rozebrali v tomto článku. Legendu o jejich rozstřihávání uvádíme pro ilustraci, jaká přezkoumatelně nepravdivá tvrzení byla po desítky let tradována i zdánlivě informovanými sběrateli a badateli.

„Tiskové listy připouštěcích známek tištěné z desky o čtyřech známkových polích, se řádkovým zoubkováním 10%, na listech papíru stejného rozměru jako tiskové listy o 25 známkách, jsou dodatečné, po válce vytištěné patisky zhotovené českým filatelistickým znalcem R. Gilbertem.“

Tento názor až do poloviny osmdesátých let zastával německý filatelistický znalec Max Mahr, který dokonce tiskový list se čtyřmi známkami s Řz 10% označil jako padělek. V důsledku sporu o náhradu škody za takto označený list, který byl předtím prodán jako pravý v aukci Poštovní filatelistické služby, proběhlo v roce 1985 podrobné srovnání papíru, lepu, barvy a tisku známek se Řz 10½ pocházejících z tiskových listů o 25 známkách a známek se Řz 10% pocházejících z tiskových listů o 4 známkách. Výsledkem byl závěr, že s výjimkou rozměru zoubkování není mezi oběma skupinami známek žádný rozdíl a jsou identické. Doklady z archivů zpřístupněných po roce 1989 pak potvrdily, že známky s oběma rozměry zoubkování byly zhotoveny v Tiskárně bankovek Národní banky pro Čechy a Moravu v Praze v červnu roku 1943, jako součást celé zakázky na výrobu terezínských známek. Na tomto zjištění nic nezměnila ani skutečnost, že na základě pozdějších poznatků – zejména díky identifikaci drobných deskových vad v obrazu jednotlivých známkových polí – jsme mohli konstatovat, že právě ta odříznutá část původní tiskové desky, z níž byly uvedené listy o 4 známkách zhotoveny, se v tiskárně nedochovala (byla odtud údajně vydána před koncem německé okupace) a její další osud je prozatím neznámý.

„Na tiskovém listu o 25 známkách se nachází jedna známka s výraznou deskovou vadou.“

Až do poloviny roku 2003 nám nebyla žádná známka s výraznou deskovou vadou známa. Vzhledem k tomu, že celý náklad terezínské známky byl vytištěn pouze z jedné tiskové desky, nepokládali jsme nalezení deskové vady ani v budoucnu za pravděpodobné. Při studiu obrazů jednotlivých známkových polí tiskových listů o 25 a o 4 známkách, prováděném v souvislosti s přípravou druhého vydání Monografie, se ale za pomoci velkých zvětšení podařilo na řadě polí zjistit různé výrazné (většinou však drobné) charakteristické odlišnosti, prozatím označované souhrnným názvem deskové vady (není vyloučeno, že některé z nich mohou být v budoucnu – po případném objasnění okol-

ností jejich vzniku – označeny dokonce i jako typy). Nejvýraznější z těchto deskových vad jsou vyobrazeny a popsány v katalogu Pofis.

Ověřit tato zjištění a třeba se i pokusit je dále rozšířit a zpřesnit se může pokusit každý zájemce o tuto oblast. A nepotřebuje k tomu drahé známky a jejich jen těžko dostupné celé archy. Studium lze totiž provádět díky prvnímu vydání knihy Pošta v ghettu Terezín (Profil, 1996), v němž jsou barevná vyobrazení provedena tzv. pérovým ofsetem, tedy bez rozložení do bodů rasteru, s věrným zobrazením jednotlivých linek a bodů kresby známky. Totéž platí pro zobrazení perforačních otvorů obou rozměrů zoubkování.

Jako podklad může posloužit i druhé vydání Monografie (Pofis, 2004), v němž jsou sice všechna známková pole vyobrazena rastrovým ofsetem, ale v tak velkém zvětšení, že i je lze použít pro studium.

Závěrem

Terezínská připouštěcí balíková známka se v řadě ohledů – účelem svého vydání, místem tisku, způsobem distribuce i způsobem používání – odlišuje od ostatních známek používaných na našem území. Jistá tajuplnost, která ji od počátku provází, zavdala příčinu k dohadům, nedostatek a nepřístupnost původních pramenů byly (a dodnes jsou) důvodem nesprávných hypotéz a závěrů. V našem článku jsme zájemce o tuto součást protektorátní emisní činnosti ve zkratce seznámili s její historií. Podrobnější informace pak mohou nalézt v Monografii Pošta v ghettu Terezín, z jejíhož připravovaného čtvrtého (doplňného a rozšířeného) vydání jsme v tomto článku citovali. ■